

Participace dětí je výzvou k vytváření nových typů vztahů mezi dospělými pomáhajícími profesionály a dětmi

Mgr. Igor Nosál, Ph.D.

Na úvod

- Participaci je možné úspěšně praktikovat jen v určitém sociálním a kulturním kontextu, v němž je participace dětí akceptovaná či dokonce oceňovaná
- Pomáhající profesionálové pracují především s dětmi zvláště zranitelnými - a pro ně je participativní zkušenost mimořádně důležitým prostředkem posílení a zmocnění
- Participace v tomto pojetí není možné chápat jen jako pouhou účast dítěte (např. slyšení u soudu či výpověď dítěte před sociálním pracovníkem OSPOD) – ale jako **vztahovou relaci** mezi dítětem a dospělými (pomáhajícími profesionály), **která ve svém důsledku vede k posílení a zmocnění dětí;**
- „Hlas dítěte“ je nejen respektovaným ale ve svém důsledku tvořivým prvkem všech vztahů, událostí a rozhodnutí
- Participace, zvláště dětí zranitelných, vyžaduje nové způsoby vztahování a nové profesní kompetence pomáhajících profesionálů

Průchozí body

- Vývoj teorie dětství - teoretické rámce participace dětí
- Jaké jsou podmínky a vodítka úspěšné participativní praxe s dětmi v pomáhajících profesích ? (budu mluvit často o příkladech od terapeutů, dosadte si ale prosím jakoukoliv jinou pomáhající profesi)
- Co pro mne jako pomáhajícího profesionála, terapeuta, znamená participace?

Participace dětí v teorii dětství a důležité výzkumy

- Základní podmínku participace - uznání dětí za samostatné sociální aktéry schopné vlastní aktivní účasti ve vztazích - doprovázel vývoj v teorii dětství
- Naturalistické a vývojové darwinistické pojetí dětství
- Paradigma socializace (E.Durkheim, 1922; I.A.Bláha, 1930; T.Parsons, 1951)
- Historický výzkum dětství jako kulturního vynálezu moderního věku - Philippe Ariès (1960, 1962)
- Psychogenická teorie historického vývoje dětství a „Helping mode“ (deMause, 1995)...s.35
- Sociální konstruktivismus a nové paradigma dětství (Prout, Jamesová, 1997)
- Soudobá teorie attachmentu (D.Hughes, 2009) a výzkumy moderních neurověd (např.D.Hughes with Jon Baylin, 2012, 2016) – *zdravý vývoj dětí je založen v citové vazbě reciproční vztahovosti, intersubjektivitě - dítě má schopnosti vnímat a aktivně se zapojovat do vztahů, aktivně vést dialog hned od narození (a zřejmě už i před narozením)*

Naturalistické a vývojové darwinistické pojetí dětství

- Zájem o výzkum dětství probuzený v 19. století byl silně ovlivněn dílem Charlese Darwina (*The Expression of Emotions in Man and Animals* 1872, *Biographical Sketch of an Infant* 1877). Dětství bylo v moderním myšlení pod Darwinovým vlivem definováno jako přirozená vývojová fáze, na jejímž konci vzniká přirozeným vývojovým procesem dokonalejší (dospělý) lidský jedinec. Dědictvím této darwinovské teorie se stala naturalizace dětství, která se ustavila jako myšlenkový základ rozvoje nového vědění o dětech, z něhož se rozvinula pediatrie a později vývojová psychologie.

Paradigma socializace

- (E.Durkheim, 1922; I.A.Bláha, 1930; T.Parsons, 1951)
- Dítě moderní doby má být v „čase dětství“, definovaném biologickou a rozumovou nezralostí, objektem racionálně vedené výchovné praxe, a tak postupně převedeno v určitých časových fázích do světa dospělé společnosti.
- Dítě je v procesu socializace transformováno ze stavu iracionálního (ne-rozumného) a asociálního dítěte (teprve nadcházejícího člověka) v plnohodnotnou lidskou bytost – (dospělého) funkčního člena moderní společnosti.
- Důraz na dítě jako ne-rozumného tvora, kterého je třeba socializačními vlivy formovat, je klíčovým momentem socializačního pojetí dětství.
- Rozdělující a vydělující myšlení modernity umísťuje dítě a dětství (jako fázi životního cyklu) do sféry ne-rozumu. Dětství je vyčleněno z rozumného světa dospělosti a jako sociální instituce je vynalezeno, aby absorbovalo rizika ne-rozumu, tak, aby destruktivní potenciál tohoto šílenství, představy ztotožňující dětství, ovládal a sobě podrobil rozum. Pro toto panování (dospělého) rozumu nad dětstvím se později nalezne také nová terminologie: jedním z nevlivnějších termínů se proto později stane „socializace“.

Paradigma socializace

Již v raných fázích modernity se můžeme setkat s dětstvím jako s metaforou ne-rozumu či šílenství. Příklad takového raného zobrazení dobových obav z ne-rozumu a spojení představy ne-rozumu s dětstvím nalezneme například již ve vyobrazeních každodennosti života vlámské společnosti 16. století Pieterem Brueghelem (viz Neuman, 1965: 26). Představu dětství jako předobrazu šílenství či šílenství jako obrazu dětství analyzoval Michel Foucault.

Implikace teorie socializace pro pomáhající praxi

- Klíčovým slovem je ochrana (zdravého vývoje dítěte k dospělosti), ale také podrobování a dohled
- Dítě je konstruováno ve vztahu k řídicím dospělým, racionálním členům (aktérům) společnosti
- Dítě je nehotový (předběžný) model aktéra podrobeného socializaci v kontextu rodiny, vrstevníků či školy.
- Dítě uvnitř sociálního systému je vztahováno k formalizovaným strategiím nátlaku, kontroly, vštěpování, napodobování vzorů, které slouží transformování jeho statusu do zřetelné formy dospělé kompetentní bytosti.
- Cílem v takovém pojetí je nezůstat dítětem (vymanit se z dětské nedostatečnosti). Všechny dětské aktivity se pak posuzují jako ty, které do dospělého světa nepatří; – případný dospělý aktér s dětským chováním se vystavuje podezření, že jeho vývoj někde selhal.

Kritika teorie socializace a nové paradigma dětství

- Modernita objevila v dětech a dětství příslib a zdroj své budoucnosti, sociologie zakotvená v teorii socializace má ve svém popisu práce spíše teleologické projektování ochrany slibné budoucnosti státu a národa, než kritický nebo etnografický zájem o **dětství jako autentický sociální prostor a instituci, která je sociálně utvářená a re-produkovaná v „čase přítomném“**.
- Chris Jenks označuje takový modernistický koncept dětství jako „futurity“ (Jenks, 1996). Teorie socializace, jak tvrdí její kritikové z řad stoupenců „nových sociálních studií dětství“, znemožňuje vidět **dětství, které by samo o sobě bylo svébytným sociálním světem a historickým kulturním výtvorem**.
- Koncept socializace funguje, jak upozornili Prout a Jamesová, jako potlačovatel „přítomného času“ v dětství (Prout, James 1997: 28). Připoutává sociologii k diskursu o dětství jako prostředku dosažení budoucnosti (tj. dospělosti). Sociologie má prozkoumat a identifikovat sociální podmínky takového (zdravého) vývoje, a především má za úkol odhalit sociální podmínky, které by škodily úplné a zdárné socializaci, tj. dosažení projektovaného výsledku.

Programatické prohlášení „nového paradigmatu "dětství (Prout, James, 1997: 8).

Alan Prout a Allison Jamesová vypočítávají zde klíčové rysy nového vznikajícího paradigmatu:

- **Dětství je chápáno jako sociální konstrukce.** Jako takové poskytuje interpretativní rámec pro kontextualizaci prvních let lidského života. Dětství, **na rozdíl od biologické nedospělosti, není ani přirozený, ani univerzální rys lidských skupin**, ale jeví se jako specifický strukturální a kulturní komponent mnoha společností.
- Dětství je proměnná sociální analýzy. Nemůže být nikdy zcela odděleno od dalších proměnných, jako jsou třída, gender nebo etnicita. Komparativní a mezi-kulturní analýzy odhalují **rozmanitost dětství, spíše než jeho jednotnost a univerzalitu.**
- **Dětské sociální vztahy a kultury jsou samy o sobě hodny studia**, nezávisle na perspektivě a zájmech dospělých.
- **Děti jsou a musejí být viděny jako aktivní při konstruování a determinování svých vlastních sociálních životů**, životů těch, kdo je obklopují a společnosti, ve které žijí.
- **Etnografie** je zvláště užitečná metodologie pro studium dětství. **Poskytuje dětem mnohem bezprostřednější hlas a participaci na produktech sociologických dat** než obvyklé možnosti experimentálního výzkumu nebo výzkumů ve stylu statistických výběrových šetření (survey research).
- Dětství je fenomén, ve vztahu k němuž je aktuálně přítomná dvojitá hermeneutika sociálních věd (viz Giddens, 1976) . To znamená, že prohlášení nového paradigmatu sociologie dětství je také zaangažováno a odpovídá za procesy rekonstruování dětství ve společnosti (Prout, James, 1997: 8).

Sociálně konstrukce (dětství)

- P.L.Berger a T.Luckman (**The Social Construction of Reality**, 1966; česky Sociální konstrukce reality, 1999) – sociální povaha vědění a mnohočetnost různých interpretací v souvislosti se situovaností a subjektivní perspektivou
- *Mnohem více se zaměřuji na to, **jaké to je být určitou osobou žijící uvnitř vztahů s druhými**, která je vůči nim postavena do různých pozic, různým způsobem, v různém čase* (Shotter, 1995).
- *Sociální konstrukce je zkoumání, které se zabývá hlavně objasňováním procesů, kterými lidé popisují, vysvětlují, nebo se jinak vztahují ke světu (včetně sami sebe), ve kterém žijí... (Sociální konstrukcionismus) **pohlíží na diskurz o světě nikoliv jako odraz nebo mapu světa, ale jako na produkt společné výměny*** (Gergen, 1985, s.266)

Implikace sociálního konstruktivismu a nového paradigmatu dětství pro pomáhající profese

- Klíčovými slovy jsou participace, uznání a zmocnění
- Dítě a dětství je nutno vnímat v jedinečném kontextu jejich života (sociálním, kulturním) - je heterogenní a sociálně utvářené (nikoliv univerzální a přirozeně dané)
- Děti (hlas dítěte) a dětské sociální vztahy a kultury, jsou samy o sobě cenné, hodnotné a hodné respektu a studia
- Děti jsou a musejí být viděny jako aktivní při konstruování a determinování svých vlastních sociálních životů
- Dětské vědění a perspektiva je stejně hodnotné jako vědění a perspektiva dospělých - a proto musí být respektovanou součástí vzájemných vztahů spolupráce a při společném rozhodování

K diskuzi: limity participace dětí v kontextu práce pomáhajících profesí

- Od konce 20.století se idea participace dětí (spojena s novým sociálně konstruktivistickým paradigmatem dětství) úspěšně šíří ve vyspělých západních demokraciích a zřetelně se projevuje v nových participačních přístupech při práci s dětmi v pomáhajících profesích („child -centered approach“)
- U nás (a podobně i v jiných postkomunistických zemích) se idea participace dětí prosazuje s historickým zpožděním a stále se střetává se staršími paradigmaty a diskurzem dětství – zejména s paradigmatem socializace a diskurzem ochrany a pečovatelského státu („nany state“)

Podmínky úspěšné participativní praxe s dětmi v pomáhající profesích

- Autentický lidský vztah
- Dovednost zapojení
- Vzdání se expertní moci/role – přijetí dítěte jako experta na jeho problémy
- Nevědění a zvědavost
- Hravost a zvědavá tvořivost
- Neautoritativní spolupracující vztahy a „přítomnost“ s dítětem
- Dialogický prostor

Autentický vztah s dítětem

- Když posloucháme, co nám naši mladí klienti říkají o tom, na čem záleží, když nás poprvé vidí, odpovědi jsou uspokojujícím způsobem zřejmé. Klíčová je kvalita toho, jak se pracovník jeví autentický a nepatronizující; schopnost opatrně používat vhodný jazyk; u menších dětí schopnost zahrnout do sezení kombinaci mluvení a aktivity; vytvoření pocitů bezpečí a důvěry a schopnost pracovat s obavami mladého klienta, to vše jsou vlastnosti společné pro dobré zapojení a výsledky. Schopnost brát pohled mladého člověka vážně a prozkoumání tohoto pohledu je zcela základní. Znamená to vstoupit do důvěrného rozhovoru, ve správný čas nabídnout alternativní strategie řešení problémů (Kim Berg a Steiner 2003) a jejich podpora během změn, které hodlají uskutečnit. Zpětná vazba od dětí v terapii (např. Stith *et al.* 1996) ukazuje, že terapeut, který není patronizující a který prokazuje schopnost použít v setkání jak slova, tak aktivity, má v terapii zapojení dětí větší. Je také nezbytné, aby se terapeut co nejvíce snažil pochopit situaci z pohledu dítěte – vstoupil na hřiště nápadů a činností, které je tak blízké většině dětí (Wilson 1998).

Dovednost zapojení

- **Dovednosti zapojení: schopnost od-středit se a zaujmout novou pozici** Schopnost od-středit se (decentre) (Donaldson 1978) se vztahuje k naší schopnosti jako dospělí si zkusit představit, jak je svět zažíván druhým, jako bychom viděli očima dítěte. Téměř nevyhnutelným následkem práce sociálních a zdravotních služeb je, že děti odeslané do těchto služeb brzy upraví definici své identity podle dospělých a pracovníků, se kterými přicházejí do styku, čímž vytváří něco jako usazeninu, která dusí jejich identitu a resilienci. Tento vliv na nás může mít až téměř hypnotický účinek, pokud si na něj nedáme pozor. Často existuje určité napětí mezi pohledem pečujících dospělých, terapeutů a dalších pracovníků a toto napětí mezi pohledy vytváří materiál pro kontext systemické improvizace. Pokud nezapojíme do akce také strážce (gatekeeper) dětské identity, můžeme přijít o terapeutický vliv práce. **(Jim Wilson)**

Vzdání se expertní moci– přijetí dítěte jako experta na jeho problémy

- Naše práce je vždy místem setkání mezi námi jako osobami, ne námi jako experimenty. Předmětem studia je komunikace mezi mnou a pacientem, **potkáváme za rovných podmínek, každý učíme toho druhého a jsme obohaceni zážitkem zapojení. . . .** To, co v naší práci děláme je zajištění profesionálního prostředí složeného z času, prostoru a chování . . . a uvidíme, co se stane. Je to to samé jako forma v umění. . . která umožňuje spontánní impuls a nečekané tvůrčí gesto. To je to, na co čekáme a čeho si v naší práci velmi ceníme a **dokonce se držíme zpět s našimi brilantními nápady, když je máme, ze strachu abychom nezablokovali brilantní nápady, které by mohly přijít od našich dospělých či dětských pacientů.**
- (Donald Winnicott 1970: 278, citováno v Shepherd *et al.* 1996)

Nevědění a zvědavost

- Hlasy klientů na první místo! „Čím větší pozornost jsem věnovala tomu, co mi klienti říkají, tím více jsem chápala, že znají své životy mnohem lépe než já, a tím více jsem si uvědomovala, jak moje vědění narušuje vyprávění jejich příběhů a brání v přístupu k jejich zdrojům“ **(Anderson 2009: 114)**.
- Měli jsme svobodu „nevědět“, nepotřebovat vědět. Nevědění nás osvobodilo od potřeby být expertem na to, jak klienti mají žít své životy, jaké jsou nejlepší příběhy nebo jaká je nejlepší otázka. Nepotřebovali jsme být odborníky na obsah. **(Anderson 2009: 66)**.
- Vědění vzniká pouze vynalézáním a přetvářením, prostřednictvím neklidného, netrpělivého, pokračujícího a nadějného zapojení, o které lidé usilují ve světě, se světem a mezi sebou navzájem. **(Paulo Freire, 1996:53)**

Hravost

- **Pozvánka ke hře (Pane, pojdte si hrát) - Jim Wilson**

- Clara, ve věku 6 let, mi povídá o svých přátelích a hráčích, které spolu ve škole hrají. Říká mi, jak může skákat a zpívat si u toho a v tom jak popisuje svou hru je cítit hodně radosti. Její matka, která je v místnosti také přítomna, vypadá sklíčeně a deprimovaně. Prochází rozvodem, kde panuje velké napětí a neshody ohledně toho, jak často by mělo být dovoleno Claře a jejímu otci se vídat. Matka má obavy ohledně toho, jak se s touto těžkou epizodou Clara vyrovnává a přivedla jí na konzultaci. Toto je naše třetí setkání a můj dojem z toho je, že Clara je velmi odolné dítě, které se více obává o svou matku než o sebe.

-
- Když jsem se snažil zapojit matku do hovoru o jejích starostech o dceru, Clara se spontánně přemístila k tabuli v mé pracovně a zaujala postoj učitele. „Já jsem učitelka a ty (ukázala na mě) jsi Tommy a ty (ukázala na matku), se jmenuješ Scarlet... a nejste tu abyste si povídali!“
- Oznámila to s jistou autoritou. Její matka tím byla trochu konsternována, ale Clara mi tím poskytla dobrou příležitost. Přihlásil jsem se a zeptal se, jestli můžu promluvit. Clara, „učitelka“ řekla: „ano, Tommy?“, uvědomil jsem si, že hraji roli dítěte a změnil jsem proto hlas na vyšší, abych přiblížil Claře, že chci vstoupit do tohoto jejího světa-třídy-divadla, které pro nás vytvořila.:
- „Slečno, prosím, mám otázku. Některé děti mi říkaly, že když jejich rodiče už spolu nebydlí, ony se snaží najít jak udělat, aby je to tolik nebolelo. Prosím, slečno, můžete mi říct, jaký je nejlepší způsob pomoci, když vaši rodiče přestanou bydlet spolu?“
- Její iniciativa nám poskytla možnost vytvořit jiný kontext, který ji plněji zapojil a dovolil mi přesunout se z mé pozice terapeuta do pozice „terapeut jako žák“, jakmile se Clara přesunula z pozice klienta do pozice „klient jako učitel“. Clařiny odpovědi během této její improvizace byly fascinující: zmínila, jak považuje za důležité, aby dítě nemyslelo neustále na „to špatné“ a snažilo se dělat jiné věci, aby se cítilo méně smutné, ale že i přesto „se někdy v noci může ukázat příšera“. Clara nám tedy dala příklad strategie změny pozornosti, kterou děti jejího věku často používají jako vyrovnávací mechanismus u složitých emocí (Harris 1989). Z překvapení na tváři Clařiny matky mohu říct, že takhle svou dceru předtím nikdy mluvit neslyšela. Začali jsme tedy vytvářet v našich setkáních více prostoru pro improvizace.

Neautoritativní spolupracující vztahy a „přítomnost“ s dítětem

- „Zaměření interakčního partnera na princip moci a ovládnání spočívá na principu vítězství a pokoření, odměny a trestu. Přítomnost (prezence) spočívá na zcela jiném principu: kooperace mezi partnery, kteří neprožívají situace nerovně rozdělené moci, ale naopak mohou vstupovat do jednání na základě zrovnoprávnění hlasů. K tomu ovšem je třeba mít zkušenost, že se na obou stranách jednání nacházejí pregnantně rozpoznatelné osobnosti, které jsou tady, právě přítomné“ (Haim, Schlippe 2008: 23, 29).

Dialogický prostor

- Jednou z podmínek sdíleného zkoumání je dialogický prostor – metaforicky myšlený prostor mezi účastníky konverzace a uvnitř nich. Dialogický prostor označuje místo uvnitř myšlenek jedince, kde se zvažují různé nápady, přesvědčení a názory; naproti tomu v monologickém prostoru je myšlenka nebo soustava myšlenek statická a brání vstupu myšlenek jiných (H.Anderson, 2009:99)

Co znamená participace pro mne jako pomáhajícího profesionála i neprofesionálního otce?

- Dítě je expert na svůj život..
- Respektuji ho jako autonomní a autentickou bytost..
- Já můžu být „jen“ hostem v jeho životě, a to jen když mi to dovolí
- Důvěřuji, že se to stane, jedině když se budu chovat jako dobrý host: být milý a přátelský, pozorný a hravý, zvědavý, zajímat se o něj
- Když se TO stane a já jsem dítětem pozván dál jako jeho host, cítím se vždy poctěn a obdarován!
- Když se TO stane, přináší mi to: zážitek radosti, bezprostřednosti.. Sám přitom nabírám sil, čerpám energii, protože se vracím ke svým prapůvodním zdrojům, svému vnitřnímu dítěti a vnitřnímu dětství
- Přitom jedině takto se od dítěte učím rozumět jeho životu, jeho potřebám, touhám, snům,
- a také se jedině takto od dítěte můžu učit, jak být pro něj dobrý otec, terapeut, pomocník...
- Teprve pak se můžu cítit být dobrý odborník „pro dítě“: odborník na to, jak dítě doprovázet, podporovat, posilovat, pomáhat jemu měnit věci
- Znamená to nekonečný, stále pokračující dialog, který alespoň v důležitých okamžicích vyžaduje mou naprostou přítomnost s dítětem – být s dítětem na příjmu, sdílet jeho pocity a sám se dávat všanc, sdílet se, prožívat s ním...

Co znamená participace v mé práci terapeuta ? Na co se zaměřuji?

- Neustále napojování/připojení na dítě (nesnadná, ale klíčová dovednost terapeuta), u dětí s nejistým attachmentem to znamená zvláště intenzivní udržování postoje PACE, afektivně-reflektivního dialogu, vytváření a udržování bezpečné intersubjektivy)
- zdroje dítěte, hravé objevování a zapojování zdrojů dítěte do rozvíjení řešení (prozkoumávání, objevování, posilování)
- zvědavé a hravé rozvíjení řešení problému spolu s dítětem – tedy nikoliv pracovat na řešení rodičů, učitelů, ale na řešení dítěte nejlépe spolu s rodiči, učiteli, institucemi;
- v poradenství a terapeutické práci soustředit se na rozvíjení řešení spolu s dítětem nikoliv se zaměřovat na problém samotný, jeho analýzu, odhalování příčin) – pracuji přitom rád s principy SF (na řešení zaměřeného přístupu) a s modelem Kids skills: *Dítě nemá problémy, jenom dovednosti, které se potřebuje naučit*
- objevovat a odkrývat naději dítěte, společnou práci s dítětem „otevírat budoucnost“ dítěte – zvláště klíčové při práci s vývojovým traumatem u dětí
- jako součást terapie traumatizovaných dětí společně s bezpečnou vztahovou osobou pomáhat dítěti neohrožujícím způsobem „zpracovávat“ jeho obtížnou minulost a pomoci mu napojit ji na smysluplný příběh obsahující jemu otevřenou budoucnost
- společná práce s „preferovanou budoucností“ dítěte a s malými krůčky dítěte k ní...
- tempo dítěte, dítě vede poradenský/terapeutický proces – poradce jde v procesu vedle dítěte, lépe krok za ním (Dítě samo s pomocí poradce/terapeuta nebo vztahové osoby (rodiče/pěstouna) definuje další, nejbližší možný krok a čas, který k tomu potřebuje)
- myslet při setkávání na bezpečný prostor (fyzický i sociální) pro dítě, myslet na lidi, zvířata a věci, které v něm dítě potřebuje pro své bezpečí a rozvíjení

Vzkaz na závěr

Když jsme nedávno spolu s jedním klientem (dítětem) hodnotili závěrečné sezení, řekl mi:

„Můžete být dobrý v matice, angličtině a počítačových vědách. Můžete být chytrí... ale když to neumíte propojit, je to k ničemu ... Terapie by měla být něco jako profesionální přátelství ... není to výslech.“

(Jim Wilson)

Děkuji Vám za pozornost!